„MALÉ GENOCIDY“ NACISTICKÝ TEROR NA POLSKÉM VENKOVĚ ZA VÁLKY

PETR ŠIMÍČEK

Soubor materiálů je zamýšlen jako nabídka zajímavých doprovodných textů a soubor několika vybraných pramenů, které by měly posloužit českým učitelům a jejich žákům jako **širší podkladový rámec k pracovnímu listu Sochy – tragédie polské vesnice, jedné ze stovek polských Lidic…** Přináší další informace k tématu nacistické politiky a jejich vyhlazovacích parametrů vůči obyvatelům válečného Polska v letech 1939-1945. Učitelé je mohou dle svého uvážení a záměru vhodně použít při přípravě hodiny či semináře.

OBSAH:

- Timothy Snyder o „posilování Němectví“ na dobytých polských územích
- Generalplan Ost (GPO)
- Maciej Ruczaj - *Rodiče zastřelili, vesnici spálili. Polsko zažilo za války stovky příběhů Lidic, nikdo je ale nezná*
- *Němci během pacifikace Zamojska neměli slitování (Polske radio.pl)*
- *„Děti sledovaly smrt svých rodičů“ - rodinná traumata se po letech obnažují*
- Józef Szewczyk – Život *„po vypálení“* („Wiadomości Historyczne“ 3/2013)
- Báseň Bronisławy Szawary o vypálení vesnice Sochy
- *Žalm té, která přežila* – rozhovor Józefa Szewczyka s básnířkou Teresou Ferenc
- Teresa Ferenc - „Ves zkameněla“ (báseň)
- Anna Janko – *„Pamatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice.“* (úryvky z knihy)
- Soubor dobových i současných fotografií

Materiál vznikl ve spolupráci Polského institutu v Praze a portálu Moderní dějiny.cz.

TIMOTHY SNYDER O „POSILOVÁNÍ NĚMECTVÍ“ NA DOBYTÝCH POLSKÝCH ÚZEMÍCH

Předpokladem nacionálního socialismu bylo přesvědčení, že Němci jsou nadřazenou rasou, a když se nacisté na polském území setkali se známkami civilizace, potřebovali aspoň sami sebe ubezpečit, zeje to správný předpoklad. Ve starobylém polském Krakově poslali do koncentračního tábora celý profesorský sbor zdejší slavné univerzity. Na hlavním náměstí, které přejmenovali na Adolf-Hitler-Platz, odstranili z podstavce sochu velkého romantického básníka Adama Mickiewicze. Takové akce měly nejen symbolický, ale i praktický význam. Krakovská univerzita byla starší než kterákoli univerzita v Německu. Mickiewicze jeho evropští současníci uctívali stejně jako Goetha. Existence takové instituce a takové historie byla - stejně jako sama existence vzdělaných polských elit - na překážku německým plánům, a navíc představovala problém i pro nacistickou ideologii.

Polská identita musela z tohoto území vymizet a měla být nahrazena „němectvím“. Podle Hitlera bylo Německo povinno „tyto rasově cizí živly uzavřít, aby krev jeho národa nebyla znovu zkažena, anebo je bez okolků odsunout a předat uvolněné území soukmenovcům z vlastního národa“. Počátkem října 1939 proto Hitler pověřil Heinricha Himmlera novým posláním. Jeho pobočník, který byl už vůdcem SS a náčelníkem německých policejních sil, se nyní stal „říšským komisařem pro posilování němectví“, tedy jakýmsi ministrem pro rasové záležitosti. Z polského území, jež Německo zabralo, měl odsunout původní obyvatele a nahradit je Němci.

Himmler se sice do úkolu pustil s nadšením, nicméně to představovalo obtíže. Šlo přece o polská území. V nezávislém Polsku žila jen nepočetná německá menšina. Když Sověti tvrdili, že přicházejí do východního Polska chránit Ukrajince a Bělorusy, mohlo to znít přinejmenším z demografického hlediska věrohodně: tyto menšiny čítaly v Polsku na šest milionů obyvatel. Naopak etnických Němců tu nežil ani celý milion. Na území nově začleněných do Říše převyšovali Poláci Němce v poměru patnáct ku jedné.

Hitlerův ministr propagandy Joseph Goebbels však už ovládl německý tisk, a tak měli Němci (a spolu s nimi ti, kdo jejich propagandě věřili) dojem, že v západním Polsku žila spousta Němců a že tu byli strašlivě utiskováni. Skutečnost byla úplně jiná a neodrážela pouze fakt, že devět milionů Poláků v nových oblastech Říše početně mohutně převyšovalo tamní Němce. /.../

Anexí Polska přivedl Hitler do Říše víc Poláků, než kolik připojil Němců při předchozích anexích Rakouska a pohraničních oblastí Československa. Bere-li se v úvahu Generální gouvernement a také Protektorát cechy a Morava připojený po rozpadu Československa, přibylo tedy do Říše kolem dvaceti milionů Poláků, šest milionů Čechů a dva miliony Židů. To znamenalo, že v Německu žilo nyní víc Slovanů než v kterémkoli jiném evropském státě s výjimkou Sovětského svazu. V tažení za rasovou čistotou se Německo koncem roku 1939 stalo druhým nejlidnatějším mnohonárodnostním státem v Evropě. Největším byl samozřejmě Sovětský svaz.

Obzvlášť přístupný myšlence „posilování němectví“ byl Arthur Greiser, jenž stanul v čele největšího nového německého regionu, Říšské župy Povartí (Wartheland - Varta, německy Warthe, je tamní řeka). Jeho župa se táhla od Poznaně na západě až k Lodži na východě a obývaly ji zhruba čtyři miliony Poláků, 366 000 Židů a 327 000 Němců. Himmler odtud navrhoval odsunout do února 1940 milion osob: veškeré Židy a několik set tisíc Poláků. Greiser s „posilováním němectví“ začal tím, že dal vyklidit tři psychiatrické ústavy a jejich pacienty postřílet. /.../ Zabito bylo tehdy i na sedm tisíc sedm set polských občanů, kteří se nacházeli v ústavech pro duševně choré, což zahájilo politiku „eutanazie“, jež se záhy rozšířila také na území předválečného Německa. V příštích dvou letech bylo více než sedmdesát tisíc německých občanů prohlášeno za „nehodné života“ a usmrceno plynem. Posilování němectví mělo tedy svou vnitřní i vnější stránku: útočná válka za hranicemi Německa umožnila vraždit i vlastní občany. Mechanismus byl uveden do chodu a měl v něm pokračovat. /.../

Na západ od linie Molotov-Ribbentrop, kde vládli Němci, byly metody ještě nevybíravější. Teď, když wehrmacht porazil armádu nepřítele, daly se metody SS vyzkoušet i na cizím obyvatelstvu.

Represivní nástroj nazvaný Einsatzgruppen vytvořil Reinhard Heydrich, jenž byl pravou rukou Heinricha Himmlera. Šlo o zvláštní operační jednotky, kterým velela bezpečnostní policie a v nichž sloužili i příslušníci jiných policejních útvarů. Měly za úkol pacifikovat týlové oblasti po provedení vojenské expanze. Od roku 1939 byly podřízeny Heydrichovu Říšskému hlavnímu bezpečnostnímu úřadu, který sjednotil bezpečnostní policii (tedy státní instituci) se Sicherheitsdienstem neboli SD (zpravodajskou službou SS čili nástrojem nacistické strany). Tyto jednotky zvláštního určení byly už předtím rozmístěny v Rakousku a v Československu, nicméně zde nenarazily na větší odpor a neměly ani za úkol zabíjet vybrané skupiny obyvatelstva. Právě v Polsku však měly naplnit poslání „ideologických vojáků" a zlikvidovat vzdělanou vrstvu poraženého nepřátelského národa. (V jistém smyslu zabíjeli jejich členové sobě rovné: patnáct z pětadvaceti velitelů einsatzgruppen či einsatzkommanda mělo doktorát.) V operaci Tannenberg Heydrich po těchto jednotkách chtěl, aby zneškodnily „vyšší vrstvy společnosti" tím, že povraždí jedenašedesát tisíc polských občanů. Řečeno slovy Adolfa Hitlera: „Jen národ, jehož vyšší vrstvy jsou vyhubeny, lze zatlačit do řad otroků." Konečným cílem tohoto plánu zaměřeného na likvidaci elity bylo „zničení Polska" jako funkční společnosti. Zabitím nejvýznačnějších Poláků měly tyto jednotky Polsko připodobnit německé rasistické vidmě této země a odebrat její kultuře schopnost odolávat německým okupantům. /.../

Zdroj: SNYDER, Timothy. *Krvavé země: Evropa mezi Hitlerem a Stalinem*. Vyd. 1. Praha: Paseka, 2013. 493 s. ISBN 978-80-7432-254-9.

GENERALPLAN OST (GPO)

Nacistický plán genocidy obyvatelstva teritorií okupovaných Německem ve východní Evropě během 2. světové války a po jejím ukončení a kolonizace těchto území německým obyvatelstvem. Akce byla připravena v roce 1941 a schválena o rok později. Plán navazoval na Hitlerovy plány Lebensraum a měl být splněn po uskutečnění záměru okupace východní Evropy - plánu Drang nach Osten. Generalplan Ost vycházel jednak z nacistických plánů o osídlení Evropy germánskou rasou, jednak z rasových předsudků, podle nichž byli Slované nižší rasou – podlidi (něm. *Untermensch*).

Plán se zrodil v plánovacím štábu Říšského komisaře pro upevňování němectví (RKF), jímž byl Heinrich Himmler. Tento přísně tajný dokument, který znali jen nejvyšší představitelé nacistického Německa, se v originále nedochoval, ale po válce byl (ve dvou verzích) rekonstruován z různých navazujících memorand a dokumentů. Plán předpokládal, že dojde k vysídlení na východ až za Ural či částečnému vyhlazení asi 50 milionů obyvatel východní Evropy - Rusů, Poláků, Bělorusů, Ukrajinců, Židů i příslušníků pobaltských národů. Existence plánu byla potvrzena SS-Standartenführerem Dr. Hansem Ehlichem, který byl jako vysoký úředník RSHA odpovědný za zpracování návrhů plánu.

Finální verze této etnické čistky byla rozdělena do dvou částí: **Kleine Planung** ("malý plán"), který plánoval akce, které měly být uskutečněny během války, a **Grosse Planung** ("velký plán"), který plánoval akce, jenž měly být podniknuty po vítězné válce v dlouhodobém časovém horizontu do 30 let.

Malý plán měl být uveden do praxe ihned, jakmile Němci obsadí území na východě. Tímto způsobem byla připravena jako jedna z prvních realizace germanizace polského území. V časovém horizontu 10 let mělo dojít k úplnému zničení polského národa formou vyhlazení nebo vystěhování za Ural. Stejný osud čekal i další slovanské národy, přičemž v případě vystěhování byla u jednotlivých národů stanovena rozdílná procenta:

80-85 % Poláci
50-75 % Češi
75 % Bělorusové
65 % Ukrajinci
50-60 % Rusové v evropské části Sovětského svazu.

Do plánů na vystěhování měly být zahrnuty i ostatní slovanské národy a také např. Litevci. U Slovanů, kteří podle německých plánů směli zůstat v „německém životním prostoru“, bylo počítáno s tím, že budou sloužit jako otroci v německých továrnách či na zemědělských velkostatcích německých majitelů, přičemž nebudou moci mít děti a dojde tak k jejich přirozenému vymizení. U části tzv. „rasově vhodných“ Slovanů mělo dojít k jejich poněmčení.

Malý plán se začal jako první realizovat v Polsku, kde bylo v rámci **operace Tannenberg** popraveno přes 20 tisíc příslušníků polské elity. Po ní následovala **akce „Inteligence“**, při níž bylo zabito přes 40 tisíc polských intelektuálů. Německá okupační moc zavedla v Polsku, resp. v Generálním gouvernementu a na okupovaných polských územích politiku teroru, přičemž prováděla hromadné veřejné popravy i exekuce rolníků, které měly zastrašovat ostatní obyvatelstvo. Postupně docházelo k **vysídlování z oblastí určených k další germanizaci a násilnému zabírání zemědělské půdy, přičemž bylo ze svých domovů vyhnáno několik stovek tisíc Poláků**. V roce 1941 bylo rozhodnuto, že dojde k úplnému zničení polského národa a v Polsku zůstanou 3 - 4 milióny Poláků, kteří budou sloužit německým kolonistům jako otroci. Jedním z kroků tohoto plánu bylo násilné odebírání rasově „vhodných“ polských dětí na „převýchovu“ do německých rodin. **Násilnická politika vůči Polákům vedla k tomu, že Polsko mělo vedle SSSR největší procentuální ztráty civilistů ve druhé světové válce**, jejich počet činil 5,6 mil. (z toho 3 mil. Židé). K dalším zemím s největším počtem zabitých civilistů patřila Jugoslávie s půl miliónem mrtvých (převážně Srbů).

Samostatnou kapitolou je počet zabitých Rusů, Ukrajinců a Bělorusů na územích okupovaných Němci, kde byla zahájena politika genocidy, teroru a vyhladovění. Již v průběhu války byly **vypáleny tisíce vesnic z různých důvodů**, ať už to byla skutečná či domnělá pomoc partyzánům, nebo cílená likvidace určitých oblastí. Odhaduje se, že v Bělorusku zahynula až čtvrtina tehdejší populace. V prvním roce po napadení Sovětského svazu Němci zabili nebo nechali zemřít hlady asi 3 miliony sovětských válečných zajatců.

V Protektorátu Čechy a Morava byly rozpracovány dílčí plány na germanizaci českého prostoru, které jsou známy pod názvem **„Konečné řešení české otázky“**. Tato koncepce postupného ovládnutí Čech a Moravy Němci zapadala do věcného i časového plánu Generalplánu Ost.

Zdroj: Wikipedia

RODIČE ZASTŘELILI, VESNICI SPÁLILI. POLSKO ZAŽILO ZA VÁLKY STOVKY PŘÍBĚHŮ LIDIC, NIKDO JE ALE NEZNÁ

Maciej Ruczaj

Vypálení středočeské vesnice Lidice 10. června 1942 se stalo globálním symbolem hrůz druhé světové války. Vedle francouzského Oradour-sur-Glane jde zřejmě o světově nejznámější vesnici vyhlazenou německými nacisty. V sousedním Polsku i jinde na východě bylo přitom podobných tragických příběhů daleko víc. Kromě pár pamětníků a historiků o nich ale ví jen omezený počet lidí. „*V* (polském) *Generálním gouvernementu se příběh Lidic opakoval několiksetkrát,“* napsal britský historik Norman Davies.

„A už jdou Němci, dva, v zelených vojenských uniformách. Obličeje si nepamatuji, jen ty uniformy na pozadí nebe. Zato si velmi výrazně pamatuji, to gesto si pamatuji velmi výrazně, jak jeden z těch vojáků míří puškou na maminku, která stojí na druhé straně cesty až u obilí s mou sestrou na ruce. A ten voják, ještě než se mamince podlomily nohy, přesouvá hlaveň směrem na dítě.“

Takhle popisuje polská spisovatelka Anna Janková vyhlazení polské vesnice Sochy v polovině druhé světové války ústy své maminky. Pokračuje líčením dalších detailů z pohledu malého dítěte, postaveného před hrůznou realitu smrti rodičů přímo před jeho očima.

„V té chvíli mu ten druhý stlačil hlaveň dolů. Mám v paměti jen to gesto, výstřely ne, jako by žádný zvuk nezazněl. Matka se sesune a puška se také sesune, střílí do země. Nevidím maminku, přestože vím, že leží hned vedle. Nepamatuji se, jak leží. Vstávám a tu mám pocit, jako by mnou uprostřed proletěla velká ledová kapka, a od té chvíle je ze mne někdo jiný. Beru bratra a sestru za ruce a jdeme cestou k silnici. Mijíme tátu. Leží na zádech a na pravé straně saka má dírku, tam, kde vletěla kulka. Právě to jsem si pomyslela: tudy vletěla kulka. A viděla jsem, že se mu pohnul ohryzek, jako by polkl slinu. Měl na sobě nové sako, hnědé s nenápadným vzorečkem, a právě v tom novém saku byla dírka.“

To jsou stovky polských Lidic

České Lidice. Francouzské Oradour-sur-Glane. Právě jména těchto vypálených vesnic se stala celosvětovým symbolem nacistických hrůz za druhé světové války. Podobných válečných příběhů jsou přitom desítky, možná stovky. Upadly ale neprávem v zapomnění. Mimo jiné proto, že jejich místa neležela v „západní“ zóně Evropy, ve které sice nacističtí okupanti spáchali mnoho děsivých zločinů, ale nezhroutily se tam úplně státních struktury. Podobné tragédie tedy pořád „trčely“ nad rámec běžného dění, na rozdíl od dobytých území Polska a Sovětského svazu.

„V protektorátu fungovala loutková česká vláda a státní správa v čele s Háchou, v Generálním gouvernementu, který vznikl na většině předválečného území Polska, takové řešení nacisty ani nenapadlo,“ vysvětluje Paweł Ukielski, polský historik a zástupce ředitele Muzea Varšavského povstání. *„Proto také Lidice a Ležáky byly příkladem bezprecedentního zločinu, zatímco na polských územích šlo o smutnou každodennost. Podobných pacifikací se během války uskutečnilo kolem osmi set,“* vypočítává Ukielski.

Zlikvidujte je

Už instruktážní materiály pro vojáky německého wehrmachtu, který vstupoval v září 1939 do Polska, zdůrazňovaly rasovou propast mezi příchozími a „domorodci“. A taky „proradnou a nebezpečnou“ náturu polských vesničanů. První vypálené a vyvražděné polské vesnice se tak na mapě objevují už v průběhu bojů na podzim.

„Většina ze zničených obcí nebyla důsledkem bojů při přechodu frontové linie,“ zdůrazňuje Ukielski. *„V obrovské většině případů šlo o cílené vyhlazovací operace, často byly uskutečňovány jako odvety za působení odboje,“* dodává polský historik. Symbolem „vypálených obcí“ se stal polský Michniów ve Svatokřížských horách, tedy oblasti obzvlášť aktivního partyzánského odboje. Pomstou za podporu jednotek Zemské armády (AK) byla vesnice v červenci 1943 částečně zničená. Zhruba stovku mužů nacisté upálili v místní stodole. Ještě tutéž noc provedli partyzáni odvetnou operaci, po které se nacisté do Michniówa vrátili, vyvraždili veškeré zbývající obyvatele a zničili všechny budovy. Ani logika odvety proti partyzánskému boji ale nevysvětluje všechny případy „vyhlazených obcí“.

Anna Janko: „Mała zagłada“ (Malý holocaust)

Polská spisovatelka Anna Janková vydala před dvěma lety knihu Mała Zagłada (Malý holocaust). Ta je věnovaná rodné vesnici její matky Sochy, kterou nacisté v rámci etnického čištění v okolí města Zamość na jihovýchodě Polska zničili v letech 1942 až 1943. Úrodnou oblast vytipovali pro masové osidlování německých „kolonizátorů“. Kvůli tomu zhruba 300 polských vesnic vysídlili a zhruba jednu třetinu „vyhladili“. *„Chodím po vypáleném údolí a dívám se. Vidím spálené komíny, jež tu a tam trčí nad rumištěm dohořívajících trámů, jiné ještě stojí a pod nimi jednotlivě poházená těla těch, co chtěli ještě stihnout něco vynést, něco schovat, pustit krávu, koně,“* mluví spisovatelka Anna Janko ústy své maminky. *„Za kůlnou, za stodolou, jejichž zdi se svalily a teď chladnou po požáru, leží žena s odhaleným prsem a s dítětem, které od toho prsu odpadlo, už se nehýbají. Dál je dívenka s rozpleteným copem, má otevřené oči, víčka se nechvějí, jako by se klidně dívala na nebe.“*

Na převýchovu

S Lidicemi, vypálenými v červnu 1942 během tzv. heydrichiády spojuje příběh polských Soch ještě jeden motiv. Několik tisíc tamních dětí nacisté odebrali rodinám. Část z nich zemřela v koncentračních táborech, ale

řada „s dostatečně germánskými rysy“ byla odeslána na převýchovu do německých rodin. Podle spisovatelky Anny Jankové vysídlili nacisté z okolí města Zamość zhruba 110 tisíc lidí. Z nich bylo asi 20 tisíc dětí, polovina nepřežila. Po válce Poláci našli jen 800 těchto dětí, určených ke „germanizaci“. Tři z nich dokonce svědčily během tzv. norimberských procesů, tedy poválečných soudů se zadrženými čelnými nacisty.

„Proč Lidice, a ne naše Sochy?“ ptá se v knize polské spisovatelky Anny Jankové hlavní vypravěčka, autorčina matka. Český historik Jiří Friedl nachází několik důvodů. *„V první řadě československá exilová vláda měla velmi dobře fungující propagandu a dokázala prezentovat zemi jako spolehlivého a sympatického spojence,“* říká. Oproti tomu Polsko, hlavně kvůli sporu se Sovětským svazem o své východní hranice, vnímali spojenci jako „potížistu“. Věhlas Lidic se ale podle Friedla hlavně odvíjel od jedinečného významu atentátu na Heydricha. *„Nešlo o smrt několika vojáků či odvetu za pomoc partyzánům. Heydrich byl personou opravdu velkého významu v nacistické hierarchii, jeho smrt znamenala pro Hitlera velkou ztrátu,“ vysvětluje Jiří Friedl. K věhlasu Lidic přispěli i sami nacisté. „Nejenže se hned přiznali, ale zničením Lidic se v podstatě chlubili. Zprávám o podobných věcech v Polsku se moc nevěřilo, zdály se být přehnané,“* dodává český historik.

Tragédie musí mít své jméno

V knížce polské spisovatelky Anny Jankové o její matce, která přežila vyhlazení rodné vísky Sochy jako dítě, se téma Lidic taky krátce objevuje.

„Všichni znají obrázek krásného památníku, zástupu soch dětí, který tam dnes stojí. Každé zavražděné dítě tam má svou sochu. U nás byly stovky takových vesnic, tisíce dětí, mluví se obecně o všech najednou. A to není tak nosné. Protože když slyšíš: sto deset vesnic na Zamojsku, nic nevidíš. To, co námi otřese, musí být konkrétní a mít své jméno.“

Zdroj: Aktuálně.cz, http://bit.ly/2FJcKVH

NĚMCI BĚHEM PACIFIKACE ZAMOJSKA NEMĚLI SLITOVÁNÍ

Polske radio.pl (bs)

„Sestra se držela mámy kolem krku. Němec ji chynul za ruku a odhodil do žita. Namířil na mámu pistoli a vystřelil, druhý výstřel trefil mě a třetí mého bratra. Tátu také zabili“ – vzpomíná hrdinka reportáže, která zázrakem přežila pacifikaci vesnice Sochy na Zamojsku (oblast nedaleko města Zámostí - Zamość - nazývaná Zamojszczyzna, pozn. překl.).

V noci 23. června na 24. červen 1943 zahájili Němci druhou fázi vysídlovací a pacifikační akce oblasti kolem města Zámostí. V roce 1972 pořídil Bogusław Czajkowski šokující reportáž nazvanou **„Res non humana - nelidská věc“** vypovídající o tragickém osudu obyvatel vesnice Sochy, kterou Němci „zpacifikovali“.

„Začala jsem pištět, strašně plakat, opakovala jsem mámě, že nás Němci zabijí – vypovídala po téměř třiceti letech jedna z hrdinek. Kolem hořely domy, bomby padaly kolem nás, větve stromů a listí nás přikrývaly, ale i tak mne nohy pálily. Máma řekla, ať sedím tiše, protože jinak přijdou Němci a všechny nás vystřílejí“ - vzpomínala.

Vysídlení – I. etapa

První německá akce proti obyvatelům Zamojska byly zahájeny v noci z 27. na 28. listopad 1942. Vysídlovaným Polákům okupanti povolili vzít si s sebou jedině osobní zavazadlo do 30 kg, a 20 zlotých. Rodiny rozdělovali. Děti byly odebírány rodičům, s matkami ponechávali pouze ty, které ještě neměly šest měsíců. Mnoho lidí, kteří nechtěli opouštět své domovy, zabíjeli. Vysídlované pak umisťovali do táborů ve Zwierzyńci a Zámostí. Tam prováděli selekci.

Segregace
Část osob s nordickými rasovými znaky byla odeslána na poněmčení do speciálního tábora v Lodži. Jiné, schopné práce, posílali do Říše na nucené práce. Osoby starší 60 let neschopné práce či děti do věku 14 let, které odebírali rodičům, vysílali do vybraných vesniček nacházejících se na území okresů garwolińského, siedleckého, mińského a sokołowského. Mnoho z nich nevydrželo strádání během transportu a zemřelo z vysídlení. Téměř pětina obyvatel Zamojska se nacházela v koncentračních táborech, hlavně v Auschwitz-Birkenau a v Majdanku.

Druhá etapa vysídlovací a pacifikační akce trvala od června do srpna roku 1943. Němci plánovali zpacifikování téměř 700 vesnic, nicméně díky odporu místních obyvatel a orgánů Podzemního polského státu, hlavně rolnických oddílů, se hitlerovcům nakonec podařilo vysídlit obyvatelstvo z 293 míst.

Německé zločiny
V Sochách se odehrála jedna z nejkrvavějších pacifikací. Němci obklíčili vesnici a podpálili ji. Zabíjeli všechny, bez ohledu na věk či pohlaví, včetně žen, dětí a starých lidí. Poté, co se vojáci Werhmachtu stáhli, hořící vesnici bombardovala letadla, která ji srovnala se zemí. Masakr přežilo jen několik osob.

Zapalovali vesnici na jednom i druhém konci – vzpomínal jeden z místních obyvatel. Psi stašně vyli, bylo sucho, červen. Oheň se rychle rozšiřoval. Kde jsem se ukryl? V žitě. Uchránil jsem si život, protože jsem byl blízko ohni – dodává. Máma byla mladá, měla 45 let, táta podobně – vypráví jiná hradinka reportáže. Muž, jednadvacetiletý, zemřel. Všichni zemřeli. Jen já a dvanáctiletý bratr jsme mezi těmi nebožtíky zůstali…

Přežila jen hrstka
V Sochách, na kraji lesa, kde Němci zapálili první zahradu, leží hřbitov. Během té akce Němci zabili 183 osob. Těch, kteří unikli smrti, není mnoho. Helena a Jan Sochowi, Danuta Skrzypa, Bronisława Szawara, Helena Rataj, Stanisław Psiuk, Stefania i Michał Dyjakowi - to oni vyprávěli o „nelidských skutečnostech“, které se odehrály v Zamojsku v červnu 1943.

„Res non humana - rzecz nieludzka“ – reportáž Bogusława Czajkowského z roku 1972, popisující tragické osudy obyvatel vesnice Sochy v Zamojsku, kterou Němci pacifikovali v červnu 1943 (Polský rozhlas, 18. května 1972).

Z polštiny přeložil Petr Šimíček.
Zdroj: http://bit.ly/2DHGdix, http://player.polskieradio.pl/

„DĚTI SLEDOVALY SMRT SVÝCH RODIČŮ“ - RODINNÁ TRAUMATA SE PO LETECH OBNAŽUJÍ

Mariusz Nowik

Každá rodina v sobě nese nějaké tragické zážitky, ke kterým se časem zpola otevřeně vrací s významnými pohledy. Bolestné vzpomínky mohou přecházet z generace na generaci, otiskují se na nich jako razítko. Básnířka a prozaička Anna Janko v knize *„Pamatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice“* rozmlouvá s minulostí, kterou sama stále prožívá. Tragédie její matky, která sledovala umírání rodičů zavražděných Němci, se vrací a nedává pokoj.

Sochy na Lubelsku, 1. června roku 1943. Den dětí, který se tehdy změnil v dětské peklo. Za svítání vesnici obklíčili Němci. Začali se blížit ke stavením z několika stran, scházeli z kopců ze severu i jihu, plnili cesty od východu i od západu. Měl to být trest za to, co se stalo o několik dní dříve, kdy se ve vesnici objevili dva muži a sháněli sbraně. Není známo, zda starosta, ke kterému přišli, jim něco prodal, nebo raději okamžitě

povolal partyzány. Dva podezřelí muži byli folksdojči (Volksdeutsche). V co doufali, zda měla být jejich akce součástí provokace nebo bláznivou misí, není známo. Ví se jen, že skončila špatně. Když se vraceli, narazili na bojovníky z lesa. Padly výstřely, jeden padl mrtvý. Druhý utekl. To je předehrou tragédie, která poznamenala rodinu Anny Janko.

„Vojenská policie a speciální oddíly ze Zámostí prohledaly místo, Sochy, 27 kilometrů od Zámostí. Během bojů místo vyhořelo. Vzdušnými silami, které se do boje zapojily, byla vesnice i obyvatelé zničeni" – takovéto hlášení se dochovalo ve Státním archivu v Lublinu (Archiwum Państwowe w Lublinie). Co se ukrývá za těmito několika suchými větami? Tragedie vesnice, kterou historie staví do jedné řady se třemi jinými místy se stejným osudem v době války. Sochy v Polsku. Lidice v Čechách. Mazinote v Itálii. Oradour-sur-Glane ve Francii.

Anna Janko, vypráví historii vlastní matky, která zázrakem přežila masakr 1. června roku 1943, a nezdržuje se žádnými náznaky. Tne slovy, brutálně, ostře, jakoby řezala žiletkou. Jasně označuje pachatele. Jsou to Němci, žádní nacisté. Matka dokonce požaduje, aby se slovo „Němci" psalo malým počátečním písmenem, tak, jak se to dělalo po válce, s pohrdáním, pravopisem poznamenaným nenávistí. Obětmi jsou především nejmladší, nevědoucí. – *Zabíjení dětí je zvláštním druhem „válečného sportu", protože je známo, že nepříteli zasadí nejtěžší ránu* – vysvětluje autorka „Malé genocidy" – *„Pane, jsem nevinný, nezabíjej mne. Pane, copak to děcko má vinu?! Nezabíjej…"* – také v Sochách tak prosili.

Ta knížka zanechává ve čtenáři stopy. Obnažené trauma, oživující tragedii, která se odehrála před 70 lety, vyvolává dojem záznamu výpovědi z pohovky v psychologické ordinaci. Každopádně, jak přiznává sama autorka, paměť její matky v ní byla vždy, jako by darovaná do vínku. – *Věřím v něco, co je možno nazvat negenovou dědičností, dokonce biologickým přenosem zkušeností na další generaci. Je to prenatální strach, nasátý s mateřským mlékem, který má ochránit mladé před nebezpečím* – říká Anna Janko. Proto je těžké odolat dojmu, že ona sama se dívá na pacifikaci své rodné vesnice, která se jí odehrává před očima. Dívá se z jedné strany bezradně, ale z druhé velmi pozorně, líčí s reportérskou důkladností všechny krutosti, které se toho dne v Sochách odehrávaly. Její příběh je současně mostem mezi emocemi její matky, devítileté Reni, a emocemi čtenářů.

Mami, jen to uvaž, vždyť jsi na tom nebyla nejhůř. Jen se zabíjelo a zapalovalo. Žádné mučení, týrání, nikdo ani neznásilnil ženy. Šli a jen po řadě zabíjeli. A zabíjeli ledabyle: jednou se strefil, jednou ne, občas to bylo potřeba opravit. Stříleli, což bylo dobře, protože se říká, že smrt kulkou je z těch lepších smrtí. Nejeden člověk by si přál být zastřelen…

Uvaž, maminko, tvůj otec se trápil jen chvilku a tvoje maminka vůbec, chvilička – a bylo po ní. Ani neviděli hořet váš nový dům. Ani se nedozvěděli, že shořela celá vesnice a skoro všichni zahynuli. Měli štěstí.
/.../

Každý dům v Sochách nese jedinečnou tragédii, která si zaslouží samostatné vyprávění – Anna Janko ji obsáhne v několika větách, jako ve fotografické momentce. Seznam na konci knihy je jako vojenské hlášení - číslo domu, příjmení, druh smrti, počet obětí. V příběhu na chvíli ožívají. Dítě prosí mrtvého otce, aby vstal, jeden z mužů vytrhává Němci pušku a z posledních sil rozbíjí zbraň o strom, voják střílí do břicha těhotné ženy. A ten okamžik, kdy se svět Reni zastaví v jedné sekundě. Slyší slova matky: *„Myslím, že táta nežije, protože spadl."* Vzpomíná si, jak k nim přicházejí dva Němci v zelených uniformách a lodičkách. Vybavuje si, jak jeden z nich zvedne pušku a střílí na matku. Pamatuje si, jak potom míří na děti, ale druhý Němec pokládá ruku na hlaveň a stlačí ji k zemi. Toto gesto znamená život - pro Reniu a její mladší sourozence.

Prošli jsme kolem táty, jeho hrdlo cukalo, jakoby polknul slinu. Tehdy jsem taky chtěla instinktivně polknout, ale nemohla jsem. Jako bych měla v krku třísku. Jsme sirotky, taková myšlenka nade mnou visela, ticho bylo strašné.

Vyhlazení Soch mělo dva akty. První – likvidaci obyvatel, dům po domu. Druhý – nálet. Celkem téměř dvě stovky obětí.

Z letadel se sypaly bomby a pak náboje z kulometů. Tu jedno, tu druhé a třetí letadlo se strašlivým vytím klesalo níž, až se skoro břichem otíralo o obilí, které se pod tím náporem sklánělo až na zem, a automatická zbraň z paluby kosila těla, živá i mrtvá – píše v „Malé genocidě" Anna Janko.

Byl voják, který zadržel kolegu před zabíjením, dobrým Němcem? Zamýšlí se během našeho rozhovoru, rozpomínání na tragédii. V jistém smyslu ano, protože se tímto gestem vzepřel tomu, co se dělo kolem něj. Toho dne byli v Sochách vražděni všichni, bez ohledu na pohlaví a věk. Možná těm dětem pomohl spěch pachatelů.

Zachránila letadla, která srovnala Sochy se zemí, zbývající obyvatele před propracovanými německými metodami mučení, před znásilňováním, šikanováním, před něčím mnohem horším, než je rychlá smrt kulkou? Plakal mladý voják, který si na jednom dvorku otíral slzy poté, co střílel muže a chlapce, žalem? Nebo ho jen dým z ohně štípal do očí? Anna Janko staví čtenáře před takováto dilemata, aniž by podsouvala jednoznačné odpovědi. Tímto způsobem se historický rozměr „Malé genocidy" prolíná s psychologickým a propojuje se s dneškem. Takové věci, jakými jsou rodinná traumata, přecházejí z generace na generaci. Můžeme je zkrotit a přemoci? Anna Janko se o to snažila tím, že je přenesla na papír.

„Přivlastnila jsem si tvůj příběh, mami, tvou apokalypsu. /.../ A co mám s tím naším příběhem dělat teď? Moje děti ho nechtějí. Vložím ho do těsných vět, do uzavřených odstavců. Aby už nebyl vidět ani kouř, ani ohnivé jazyky, ani slzy. A aby sis ho nemusela s sebou brát na onen svět."

ANNA JANKO, „Mała Zagłada", Wydawnictwo Literackie, 2015
Z polštiny přeložil Petr Šimíček (pasáže z knihy Anny Janko *Pamatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice* v překladu Petrušky Šustrové).
Zdroj: http://bit.ly/2DgFyrk

ŽIVOT „PO VYPÁLENÍ"

Józef Szewczyk

Vedle Oradour-sur-Glane ve Francii, Mazinote v Itálii a Lidic v Čechách patří Sochy mezi místa, která byla během II. světové války nejvíce v Evropě poničena.

Francouzská vesnice Oradour-sur-Glane, která byla „pacifikovaná" 10. června 1944 a zahynulo v ní 642 obyvatel, nebyla obnovena a dnes je muzeem. V Zamojsku bylo úplně vypáleno 16 vesnic. Mezi nimi Sochy – „pacifikované", vypálené a vybombardované 1. června 1943.
/.../
Němci stříleli muže, ženy i děti. Nikdo nebyl ušetřen. Ti, kteří přežili, často neví proč. Proč přežili právě oni? Někteří se ukryli v obilí, zranění předstírali, že jsou mrtví. Jedině Jan Pieczykolan se předtím, než zastřelili muže shromážděné na konci vesnice, rozhodl utéct do nedalekého lesa a přežil, i když po něm stříleli. Zemřelo 185 lidí (88 mužů, 52 žen, 45 dětí, včetně nemluvňat). Některé zdroje mluví o 194 osobách.

Před polednem se němečtí vojáci stáhli z vesnice, ale brzy přiletěla letadla, která bombardovala dohořívající domy a střílela po lidech ukrytých na poli z palubních kulometů. Podle mnoha svědků zavládlo v poledne ticho, o chvíli později se začalo ozývat sténání zraněných, naříkání a pláč živých. Odpoledne dorazili do Soch obyvatelé z blízkých i vzdálenějších míst: ze Szozdówa, Tereszpolu, Górecka a Zwierzynce. Večer začali mrtvé svážet na konec vesnice, starosta a ordinát Zamoyski vybrali místo pro hřbitov. Průběh tragédie je zdo-

kumentován. Vzpomínky několika obyvatel byly shromážděny a publikovány v roce 1999 v knize *Sochy kdysi a dnes (Sochy dawniej i dziś)* Władysława Sitkowského, básníka ze Zwierzynce. Krásné a dojemné básně napsala básnířka Teresa Ferenc, které před jejími zraky Němci zastřelili rodiče.

Život „po vypálení", jak to nazývají místní, čeká na své vylíčení. Ztratili nejbližší, domy jim vypálili, přišli o majetek. Byly rodiny, ve kterých přežilo jedno dítě, třeba jako Leon Skóra. Téměř všichni dospělí muži byli zabiti. Některé (přeživší) si vzaly rodiny z Aleksandrowa, Sigły a Górecka. O několik dní později prožili druhou „pacifikaci" a spolu s obyvateli těchto vesnic byli deportováni do koncentračního tábora v Majdanku.

Ti, kteří zůstali v ruinách, museli najít sílu k životu. Bez příbuzných, střechy nad hlavou, bez jídla. Spali ve zbylých sklepích, zastřešovali je neshořelými deskami a kuchyně si zařizovali ve zříceninách domů. Šířila se onemocnění, včetně břišního tyfu. Lidé si vzájemně pomáhali, na pomoc přicházeli pracovníci školky ze Zwierzynce, Róża Zamoyska a doktor Wróblewski. Vdovy s dětmi se musely začít starat o hospodářství, majetek a obnovu domů. Dvacetletí chlapci se proměnili během jednoho dne. Kdo nemohl uživit rodinu, a bylo před začátkem zemědělských prací, poslal děti do Zwierzynce a Zámostí. Přišla první sklizeň „po vypálení", první vykopávání úrody, první zima v provizorních domech či budovách.

Po válce se začali vracet lidé z nucených prací, z koncentračních táborů. Lidé, kteří byli osudem těžce zkoušeni, začínali nový život. Sami, protože nebyl, kdo by jim pomohl. Po válce se vypravila dvoučlenná delegace do Varšavy, aby požádala o pomoc příslušné orgány. Chtěli se dostat k Władysławu Gomułkovi, ale když řekli, s jakou žádostí přijeli, bylo jim řečeno, že nebyly spáleny jen Sochy, že takových vesnic bylo více, že celá země je zničena, že Varšava leží v troskách. Bylo jim doporučeno, aby se vrátili domů.

Malá hospodářství nemohla všechny uživit. Mnozí mladí lidé odjeli na nově získaná území (Ziemie Odzyskane), na pobřeží, do Nowé Huty, později do Slezska. V padesátých letech už úřady zapomněly, že Sochy byly „pacifikovanou" vesnicí. Každému hospodářství určily povinné dodávky. Kdo nedodržel dodávku mléka, obilí nebo hospodářských zvířat, byl zatčen a uvězněn v obecním vězení v Zwierzynci.
/.../
Pacifikaci si připomínali jen místní obyvatelé, kteří se scházeli dvakrát ročně na mši (1. června a 2. listopadu), a nad hroby svých příbuzných naslouchali vzpomínkám na zemřelé, při nichž kněz předčítal seznam se jmény zavražděných. Díky úsilí Michała Bojarczuka, ředitele střední školy v Zámostí, byla v Sochách postavena škola tisíciletí. Vesnice získala Grunwaldský kříž III. třídy. Později přišla na řadu elektrifikace, se kterou pomáhali obyvatelé, pak vodovod zajišťující přívod vody, hasičská zbrojnice, silnice a nakonec kostel. Vše bylo postaveno z iniciativy místních lidí a s jejich spoluprací.
/.../
V osmdesátých letech dostávali bývalí vězni (koncentračních) táborů od státu přídavky k penzi. Lidé jim zvýšení tiše záviděli. Poslední svědci tragédie, která se odehrála před 70 lety, odcházejí. Krásné kopečky Soch dnes pokrývá stále více keřů a stromů. Mladí lidé vyjíždějí za prací do Německa a Anglie. Vracejí se, staví krásné domy s dobře udržovanými zahradami a žijí z agroturistiky. Z Bukové Hory stále scházejí výletníci, procházejí kolem hřbitova a pokračují dále. Život běží v zaběhaných kolejích.

Z polštiny přeložil Petr Šimíček.
Zdroj: „Wiadomości Historyczne" 3/2013, http://www.aspress.com.pl/sochy/

BÁSEŇ BRONISŁAWY SZAWARY O VYPÁLENÍ VESNICE SOCHY

Autorkou první básně, která byla o pacifikaci Soch napsána, je místní přeživší Bronisława Szawara. Paní Bronisława ji četla už v padesátých letech minulého století na různých setkáních a vzpomínkových slavnostech zasvěceným pacifikaci Soch. V tištěné podobě byla publikována v knize Władysława Sitkowského *„Sochy kdysi a dnes“*, vydané Společností milovníků Zwierzynce.

Vzpomínám, byl třiačtyřicátého roku první červen,
Sochy, vesnice naše, tonula ve tmě a nadcházel den.
Vzbudil nás hluk výstřelů, hrůzný křik – ves hoří!
Za svítání vidíme, jak se v dáli Němci ze tmy noří.
Když hory vesnici svírají dokola kolem,
a ona v údolí leží, kdo zachrání se dole?
Lidé z hořících domů hledají úkryt v poli,
Němci po nich, bědných, střílí, to bolí…
Ti, kterým oheň hrozí, vynášejí spící děti ven,
v obilí úkryt hledají, slunce rozsvěcuje nový den.
Marně se zoufalý otec na prsou děti ukrýt snaží,
z plamenů vynáší je, ale kulka vrahů jej k zemi sráží.
A Němec nešťastné děti vrhá do ohně,
aby vyhladil pokolení Poláků důkladně.
Tu matka nešťastná na prsou dítě chrání,
kulka trhá ji, mrtvá se zvolna k zemi sklání.
A vyděšené děti objímají svou mrtvou mámu,
ptáci z hnízda vyhození, z tepla rodného domu.
Nevinné děti umíraly jak květy kosou kosené,
tělíčka jejich rozervané a ohněm spálené.
Němec nezná slitování, ocelové je jeho srdce,
prosby jej neobměkčí, bije, vraždí, pálí prudce.
Pláč dětí nevzruš její, ani prosby otců, matek,
nevynechá nikoho, starých, ani mladých dítek.
Už obilím jdou v rojnici, děti hledají, kdo kde je.
Střílejí je pak jako zajíce. Ach, trest Boží to je!
A nestačí jim jen to, že bijí, vraždí, zapalují,
už letí letadla – ach, možná někoho zachraňují?
Ale je to marná naděje, bomby shora shazují,
hustě kulky rozsévají, ničí všechno, spalují.
Několikrát zakrouží, rozsévají smrt, zničení,
v rachotu je slyšet nářky a lidské utrpení.
A sténání umírajících se rozléhá dokola,
jeden prosí, dobijte mě, jiný o pomoc volá.
V záři ohně, slunce, ranění prosí o trochu vody,
tu otec s urvanou nohou, tam raněný chlapec mladý.
Tady si raněná dívka rukou střeva přikrývá,
střela jí břicho rozervala, v strašných bolestech dohořívá.
Leželi jsme v žitě a také mezi budovami,
rodiče, bratr, já, sestřička a strýc se čtyřmi dětmi.
Hyne matička milovaná, v srdci nás chová,
rukou chladnoucí v srdci Marysiu objímá.
Hyne otec, bratr raněný, hynou obě tetičky,

z mrtvých prsou ještě saje Stašek maličký.
Již lidé z okolních vsí se po mezích blíží
co se stalo s příbuznými, sousedy, vyhlíží.
Ó, jak strašlivý pohled je do očí udeřil,
to by si nikdo nepomyslel, žádný tomu nevěřil.
Spatřila matička, která z třetí vísky přibyla
dcerku svou milovanou, jedinou, už nežila.
U mrtvých prsou dítě schoulené,
kdo si je vezme, kým bude chráněné.
Otec, matka nežijí, dům je vypálený,
dokonce i komín je bombou shozený.
A tak mnozí spatřili tolik blízkých a drahých,
některé neživé, jiné v mukách těžkých.
A když se jasné slunce na západ obrátilo,
několik vozů z jiných vesnic pro raněné dorazilo.
A do nemocnic v okolí sváželi je,
do Szczebrzeszyna, Zwierzynce a Biłgoraje.
A když už noc to bojiště zahalí,
jen psi tiše vyjí, dým se nízko valí,
ačkoli jasné hvězdy vysoko na obloze svítily,
nikdo z nás je neviděl, neb ve smutku se ukryly.
A zabité po tři dny vozili k lesu do dáli,
všechny společně do hrobu pochovali.
Většina rakev neměla, kdo udělal by ji, z čeho?
Takže je kladli přímo do písečku žlutého.
A desky nad nimi vznesli se jménem napsaným,
aby o tom lidé věděli a ulehčili hledání příbuzným.
Nové domy se stavějí, nové povstávají rodiny,
dnes si už málokdo pamatuje ony hrozné hodiny.

Z polštiny přeložil Petr Šimíček.
Zdroj: http://www.aspress.com.pl/sochy/

– V domě číslo dvacet pět bydleli Niziovi, rodiče Bronky, která se pak stala lidovou básnířkou. Zajímavé, co? Ty básnířka a ona básnířka, jedna ‚literární', druhá lidová… Pamatuješ se na ni? Bronisława Szawarová, po manželovi Szawarová. Vaše rodiny musely být spřízněné.

– Jak to na vsi chodí, polovina jsou pokrevní příbuzní, polovina spříznění manželstvím…

– No právě. To ona, ta Bronka, očíslovala všechny vypálené domy a popsala je ve své básni o Sochách. Později, po obnovení Soch, byly nové domy očíslované obráceně, aby to magicky zapůsobilo, odčarovalo vesnici… Tenkrát, ve čtyřicátém třetím, bylo Bronce patnáct let, to je v životě už opravdu hodně, takže si toho zapamatovala podstatně víc než vy. Dokonce to, co se dělo ve dnech předtím. A Brončina maminka byla právě ta švadlena, ke které jsi chodila s maminkou, vzpomínáš?

– Maminka brala blůzičku na opravu anebo látku na šaty pro mne a šly jsme ke švadleně, většinou v podvečer.

Zdroj: Anna Janko: Mała Zagłada. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015, česky JANKO, Anna. P*amatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice*. Překlad Petruška Šustrová. Vydání první. Ostrava: PANT, 2017. 173 stran. Moderní dějiny. ISBN 978-80-906778-2-1.

ŽALM TÉ, KTERÁ PŘEŽILA – ROZHOVOR S BÁSNÍŘKOU TERESOU FERENC

Přežila jste pacifikaci Soch, vesnice krutě zkoušené v době druhé světové války. Jak si vzpomínáte na 1. červen 1943?
Té noci jsem měla nad ránem divný sen. Zdálo se mi, že jsem s mámou v nějakém hodně velikém městě, mámu ode mne odděloval velký dav lidí, doslova se v tom davu topila jako v moři. Volám, křičím, ale nikdo mě neslyší, ani máma, ani procházející lidé. Z toho snu mě vlastně probudila matka: Terezko, ber děti, kolem dokola hoří, musíme utíkat. Otec mi nařídil, abych vyskočila oknem a zabezpečila vstupy do sklepa. Ucpávali jsme okénka před ohněm pytli, odevšad létaly jiskry. Rodičům se podařilo ukrýt tam polštáře, peřiny, otcův kožich, to se ve sklepě uchovalo, a také kovovou krabičku s penězi, ani nevím, co se s ní stalo. Máma vzala ze zdi obraz a požehnala nám tím svatým obrazem.

Vyšli jsme z domu na polní cestu. Němci stáli nahoře, docela daleko. V jistém okamžiku se otec otočil a řekl mámě, že půjde vzít peníze, protože se budou hodit. A najednou si maminka všimla, že otec padá. Řekla: myslím, že táta nežije, a já jsem jí odpověděla, že si schválně lehl, protože jsem si to myslela. Němci procházeli mezi plotem a žitem a stále stříleli. Přišli k nám. Jeden z nich zastřelil mámu. Upustila z rukou Kryšu, mou mladší sestru, která tehdy měla dva roky a čtyři měsíce, a padla do žita. V tu chvíli byl ve mně jen takový zvláštní pocit, jako by přes tebe prostředkem proletěla velká kapka vody, nastal jednoduchý reflex: vzala jsem za ruku jedno dítě z jedné strany, druhé z druhé a šla jsem k prarodičům. Když jsem prošla kolem otce, všimla jsem si, že měl v bundě na boku dírku - byl prostřelen naskrz - ještě polykal sliny. Máma byla naživu. Lidé chodili jako zkamenělí, všechno se odehrávalo jako v letargii. Nikdo tam snad neplakal. V každém případě si to nevybavuju.

Ve dvoře u prarodičů jsem zalezla pod žebřiňák. Přiletěla letadla, obilí se jejich proudy klátilo jako ve větru. A já jsem seděla s dětmi pod vozem. Teta vykřikla: Teresko, vylezte od tamtud. Sotva jsem vylezla a kousek poodešla, vozem prošla dávka, až létaly třísky. Kvůli tomu všemu jsem oněměla. Teprve po třech dnech jsem začala plakat. A celý rok jsem nemohla přestat.

Jaké otázky jste si po 1. červnu 1943 nejčastěji kladla?
Jako dítě jsem moc nerozuměla tomu, co se stalo, proč rodiče zahynuli. Ještě toho samého dne mě a mého bratra vzali příbuzní z Tereszpolu, pamatuji si, že dva dny později rozvažovali, zda nás vzít na pohřeb. Potom se o nás starala další část rodiny, až babička řekla, že už nemá sílu, a pověděla nám o nějakém dětském domově, kam musíme jít. Šli jsme pěšky celý den. Pamatuji si, že jsem si chtěla sednout, a babička říkala – pokud si sedneš, tak už dále nepůjdeš. Tak jsem se dostala do Dětského domova v Zámostí. Tam jsem po letech hladu, ponížení a vysilující práce ožila – celá svá dětská léta jsem se toulala mezi svými i cizími, posílána od domu k domu, v závislosti na tom, kdo mě potřeboval, holka pro všechno, která vyšúruje podlahu, nanosí vodu ve vědrech, v noci vstane k dětem.

Mimochodem, v Dětském domově v Zámostí byl se mnou Pekosiński, o kterém Królikiewicz natočil zajímavý film. Pekosiński byl nalezen jako nemluvně beze jména. Příjmení dostal podle zkratky: Polský výbor sociální péče (Polski Komitet Opieki Społecznej - „pekos“). Ve druhém dětském domově (Międzyrzec) jsem potkala hodně dobrých lidí. Nedávno jsem do tohoto domu virtuálně vstoupila, na schody - zůstaly stejné, nic se nezměnilo.

Dnes jsou oběti katastrof, nehod zaopatřeny psychologickou a materiální pomocí, oběti pacifikace se musely s tou nepředstavitelnou tragédií vyrovnat samy.
O svých prožitcích jsem dlouho nikomu nevyprávěla. Ani svému muži. Ještě tři roky po svatbě věděl jen, že jsem měla tragické dětství, že jsem přežila pacifikaci Soch, že jsem sirotkem, ale o tom, že mi před očima zastřelili rodiče, jsem mu neřekla. A on se taktně nevyptával. Po smrti rodičů jsem měla několikrát v různých životních údobích podivný stav ducha – nevím, jak to vysvětlit – věděla jsem, že kdyby mě někdo fyzicky zranil, například nožem, nepocítila bych bolest. Rozhodla jsem se to vyzkoušet. Šla jsem k zubaři a řekla jsem, aby mi vytrhli zub bez anestézie. Samozřejmě to nebolelo, cítila jsem se jen unavená.

Poezie byla tím lékem na paměť?
S poezií to bylo trochu jinak. Měla jsem sen, že mne zasypává halda. Bydleli jsme v Rybniku, takže obraz haldy byl čímsi normálním, přirozeným. Ten sen se mnohokrát opakoval, takže to muselo něco znamenat. Muž po posledním z nich řekl – musíš se zpod té haldy vyhrabat. Tím započala moje tvorba. První báseň byla o Sochách. Nebyla jsem schopna najít formu, dokud ve mně téma nevychladlo, a to trvalo až příliš let. Když jsem toho dne, kdy se to stalo, opouštěla vesnici s dvojcí mých mladších sourozenců mezi zabitými lidmi, kteří byli mrtví, leželi jeden vedle druhého, mezi ještě žhnoucími trámy domů, trčícími komíny, tehdy jsem doopravdy zůstala ochromena. Smrtí a ohněm.

Tyto události se vracejí ve vaší tvorbě. Co bylo nejtěžší přijmout – to, že osud vás tak zkoušel, lítost, bezmocnost, samotu, nemožnost zapomenout, vytěsňování z vědomí, odpuštění?
Po mnoho let, stejně jako jiní lidé zkoušení v čase války, jsem při zaslechnutí němčiny ztuhla. Do díla „Spálená dolina" jsem umístila následující verše: *„Přišla jsem prosit / nepřikrývej kosti mých nepřátel / trpí tak jako já alergií / utíkají bez pomoci rakovině / chamtiví pyšní / věčně hladoví / jako já lidským hladem / odpusť jim krev mého otce / na stále živém hrtanu / matku - dodnes letí do obilí / jak rozťatý anděl / psa který mě dohryzal / dej jim pokud můžeš / obyčejný lidský mír"*. Jakoby se ta báseň napsala sama, bez účasti mého vědomí. Ve skutečnosti jsem pro ni dozrávala mnoho let, napsala jsem ji čtyřicet let po pacifikaci Soch, už jako zralá žena, matka dvou dcerek. Tato báseň mě předstihla o mnoho let. Básníci vědí, že jsou taková díla, která nás předstihují. Zajímá mě, na čem to závisí. Možná na tom, na čem je založena modlitba?

Děkuji za rozhovor
Rozmlouval Józef Szewczyk

V rozhovoru byly využity fragmenty textu z rozhovoru Henryki Dobosz z Teresou Ferenc z úvodu ke knize *„Vypálená vesnice"* („Wypalona dolina") vydané nakladatelstvím „Nový svět" v roce 2008. Text byl publikován v časopise „Wiadomości Historyczne" 3/2013.
Z polštiny přeložil Petr Šimíček.

TERESA FERENC - „VES ZKAMENĚLA"

1. června 1943 na okraji zwierzyneckých lesů
vystříleli moji vesnici.
Sochy - jako Oradour ve Francii,
Sochy - jako Lidice v Čechách,
Sochy - jako v Itálii Mezzinote.
Mlátili, až se prohýbalo
dřevo ve dveřích.
Ještě mi zvoní v uších
sklo skříněk
hlína misek praská
v oknech popel
prudce poletuje.
Matka umírá na podlaze
cvrček v kamenných křídlech
rozpadlá pec se krví rozpaluje
oheň po ohňostrojích
Anděl nad kolébkou se vytrácí
opadávají ptáci ze stěn
svatý František jim rozevírá strop
Jen ukřižovaný Kristus visí
a chrání pietu před požárem

Z polštiny přeložil Petr Šimíček.

ANNA JANKO – „PAMATUJEŠ, MAMI?: PŘÍBĚH JEDNÉ VYHLAZENÉ VESNICE.“

(úryvky z knihy)

Začátek

Mami, jen to uvaž, vždyť jsi na tom nebyla nejhůř. Jen se zabíjelo a zapalovalo. Žádné mučení, týrání, nikdo ani neznásilnil ženy. Šli a jen po řadě zabíjeli. A zabíjeli ledabyle: jednou se strefil, jednou ne, občas to bylo potřeba opravit. Stříleli, což bylo dobře, protože se říká, že smrt kulkou je z těch lepších smrtí. Nejeden člověk by si přál být zastřelen…

Uvaž, maminko, tvůj otec se trápil jen chvilku a tvoje maminka vůbec, chvilička – a bylo po ní. Ani neviděli hořet váš nový dům. Ani se nedozvěděli, že shořela celá vesnice a skoro všichni zahynuli. Měli štěstí.

Představuji si to nebo si to pamatuji. Strach je jistým druhem paměti, mohu-li to tak říct. Zděděný strach, předaný v prenatálním životě, strach, který se saje s mateřským mlékem, který má mládě uchránit před nebezpečím.

Pamatuji si ten den, protože tvé noční můry se dostávaly do mého krevního oběhu pupeční šňůrou, když jsem ještě byla v tvém břiše. Tobě se přece o tom všem pořád zdálo, protože ses žádným jiným způsobem neuměla zbavit té strašné přemíry dojmů – obrazů krve, hučení ohně a lidského křiku, které jsi vpíjela očima a ušima, když ti bylo devět let a zúčastnila ses apokalypsy. Zúčastnila ses té apokalypsy při vědomí a vnímala jsi ji, protože v tom věku je už člověk dost zralý na tragédii. Jen jsi neznala jazyk zločinu, a tak jsi to nemohla dřív nikomu vyprávět, jen mně, která jsem ti vězela v břiše a mohla poslouchat vyprávění beze slov. A pak, když jsem už byla na světě, učila ses ta slova společně se mnou… Příběh tvého dětství se stal základem toho mého. Proto si ten den pamatuji, jako bych ho sama zažila.
/…/

Tvá paměť zetlela a tolik z ní zmizelo… Dnes si pamatuji víc než ty a ještě jsem se něco dočetla, poptala se lidí… Musíme si spolu sednout a znovu zavzpomínat, vzpomenout, na co se dá. Je to přece naše společná historie. Občas se mi zdá, že už víc moje než tvoje…
/…/

– Kolik času jste měli v Sochách? Čtvrt hodiny? Dvacet minut? V některých vesnicích se stávalo, že jen pět minut. Za pět minut se museli lidé obléknout, zabalit si něco k jídlu, polštářek pro dítě, růženec a už běžet, protože když ne, zabouchnou nacisti dveře a spálí je i s domem.

– Jací nacisti!

– Dobře, mami, já nebudu říkat „nacisti“, vím, že to slovo tam nikdo neznal, říkalo se „Němci“ a každý věděl, co to znamená. Bylo to jméno strachu. U vás v Sochách vám vůbec nedali čas, protože jste ho na nic nepotřebovali. S vámi se neplánovalo nic než zabíjení. Nikdo si od vás nebral dokumenty, tentokrát nikam nevystěhovávali a k smrti není totožnost důležitá.

Když jsem byla malá, nejednou jsem si představovala, že Renia jsem já a odcházím toho rána z domova s maminkou a mladšími sourozenci. Všichni ve vesnici dělají to samé: vycházejí, vybíhají z domova, z osmdesáti osmi domů na dvůr, a z kopce jdou Němci, střílejí z kopců, a když se blíží, zapalují a pořád střílejí. A ty jsi tu modrou zástěru rozprostřela na trávu! Přestože jsi mi to vyprávěla už před desítkami let, nemohu na ten obraz dodnes zapomenout. Kdykoli jsem rozkládala nějakou deku, prostěradlo, cokoli, vždycky jsem při tom pohybu na zlomek vteřiny tebou, s tou zástěrou padající na zem…
/…/

Dítě žije na velice malé planetě, mezi několika blízkými lidmi, mezi jednotlivými předměty. Všechno je nové, vyzařuje novost, udivuje samo o sobě. Je to svět prvních věcí, který nemá perspektivu ani souvislosti. Dítě nesrovnává, nevyvozuje ze shromážděných údajů závěry. Má mámu, tátu, sestru, bratra, na dvorku psa Miška, v kůlně kočky, dědečka s černými vousy a v jiné vesnici druhého dědečka se světlými vousy. Má slunce a měsíc nad sadem, strom a pole, hadrovou panenku, nový sešit, trávu na pískání, když se do ní zvláštním způsobem fouká. A táta má obchod!

Takový přehled, dost krátký.

Když tedy dětem před očima zabíjejí rodiče, je to jako by zabíjeli svět i se sluncem, měsícem, stromem, polem, sešitem a panenkou. I když dědeček, bratr a sestra přežili, budou už úplně jiní, jako by přišli odněkud z míst za koncem času. A žádná věc se nevrátí na své místo, i kdyby zůstala ve své podobě. Ale nezůstaly, v Sochách nezůstal kámen na kameni. Jen nebe a země…
/…/

A ještě na nějakého dobrého Němce jsem si vzpomněla. Je to příběh vyčtený z tábora v Zámostí při selekci rodin. Pamatuješ si, že v Zámostí byl přesídlenecký tábor, viď? Malá holčička, která se tam dostala, vypráví – mezi mnoha vyprávěními jsem v knize o tom táboře našla její vzpomínku – že stáli s celou rodinou na táborovém placu a odevšad se rozléhal jen křik a pláč dětí. „Když jsem se loučila s tatínkem a s bratry, všichni jsme plakali. A viděla jsem, jak se k nám jeden z Němců obrátil a také měl slzy v očích. Nikdy jsem jeho obličej nezapomněla. Řekl tátovi, aby utekl, ale táta mu odpověděl, že jeho synové už šli do skupiny určené do Osvětimi a že je nemůže nechat samotné.“

Zapamatovala si slzy na tvářích obou, otce i Němce. Mašinérie smrti jim oběma vytlačila z očí slzy.

Dobrý Němec. Připadá mi neobyčejně důležité ty dobré teď najít a perem přišpendlit na papír. Byli vzácní jako bílí černoši, albíni nacismu. Musíme se na ně pamatovat, v té paměti je jakási záchrana před krutostí minulého. A je dobré, aby měli jména, a pokud je nemají, je potřeba je vymyslet.
/…/

Každá země má své vlastní mýty. Proto jsou dějiny Evropy jako skládanka, jejíž dílky do sebe nezapadají. Ta dobra a zla se totiž v mezinárodním diskursu nedají ztotožnit. Prospěch jednoho je ztrátou druhého, jak napsal Montaigne. Německé děti si ve vzdělávacím procesu ukládají úplně jiné obrazy než polské nebo ukrajinské. Jedno je jisté: změny k lepšímu se nedají čekat, poněvadž něco jako morální postup v historii neexistuje. Pamatuješ si, co řekl svým vojákům před bitvou Agamemnom v Illiadě? Že mají zabíjet všechny, ani plod v matčině lůně nemá právo přežít. Neexistuje pokrok v umění a neexistuje ani v dějinách. Zato existuje pokrok v umění války, to ano!

Lůna matek, inkubátory lidských bytostí, hraniční body, ve kterých se nám lidem dostává přídělu konkrétního vtělení a energie. Vojáci věrní vůdcům, věrní věci zničení až po plod, dostanou rozkaz dorazit tam a tam… Na sponách svých opasků měli esesáci napsáno: „Má čest je věrnost.“ Nic víc, nic míň. Ty spony se jim pořád rozepínaly, protože byly špatně navržené (Hugo Bossem, zdá se…). Například při akci, dejme tomu při zabíjení těhotné ženy se takový pás kvůli prudším pohybům rozepnul a… nad ctí se nečekaně začal vznášet otazník. Nejednou se takový řadový voják dostal do rozpaků, nebo dostal prostě vztek. Byl to pro ně životní problém, záležitost těch nešťastných opasků se musela mnohokrát objevit při zavádění dalších změn ve vybavení jednotek Waffen-SS…

Vraťme se k počtům, které se počítají. Jen na Zamojsku esesáci, vojáci, strážníci a policisté v německé službě zpacifikovali 115 vesnic, některé i několikrát, definitivně vysídlili 110 tisíc Poláků (z téměř tří set vesnic). Ze 110 tisíc vysídlených bylo asi 30 tisíc dětí, z nichž 10 tisíc nepřežilo. Ty počty jsi neznala, že ne? Ty děti zahynuly v Majdanku, v Osvětimi, udusily se ve vagonech při transportu, umřely na zápal plic. Neví se, kolik

jich zmizelo v Německu, kam se dostaly některé z nich, ty, co měly modré oči… A spočítal někdo děti zabité na místě, v domech, na dvorcích? Nebo ty, které zůstaly sirotky čili napůl zemřelé?

Ty zabité v lůnech matek se nepočítají. Tvoje maminka byla těhotná, když ji zastřelili…
/…/

S dětmi je vždycky problém. Otcové a matky se zabíjejí normálně, ale co s dětmi? Z čeho je možné přímo obvinit dítě? Ani vymyslet se nic věrohodného nedá. Z čeho obvinit dvouleté dítě? Řekneš, že je tvůj nepřítel? Že má společníky? Diverzant? Partyzán? Škodí státu? To je k smíchu. Žádné obvyklé politické pokrytectví tu nesedí. Dítě je jako mimozemšťan, ještě neví na jaké zemi žije, teprve se objevilo, ničemu nerozumí… Než konkrétní sadisté, například z SS, ukázali vojákům wehrmachtu, že je ty mrňousy možné a nutné zabíjet, že nejsou zapotřebí řádné záminky a nikdo je neočekává, nějaký čas to trvalo.
/…/

Přiletěla letadla. Z letadel se sypaly bomby a pak náboje z kulometů. Tu jedno, tu druhé a třetí letadlo se strašlivým vytím klesalo níž, až se skoro břichem otíralo o obilí, které se pod tím náporem sklánělo až na zem, a automatická zbraň z paluby kosila těla, živá i mrtvá. Ptala jsem se strýčka Jasie, co si pamatuje on. Pamatuje si letadla, která létala, jako by měla cvičení, přilétala z letiště u Zámostí. Když střelili na vyčnívající komín, rozpadl se. Jaś si před tím hukotem zacpával uši, do té doby nevěděl, že je na světě tak strašný hluk. Traktory přece na vesnici tenkrát nebyly, ani cirkulárky, ani rádio doma od války nikdo neměl. Bylo slyšet jen lidskou řeč, hlasy zvířat, nanejvýš za bouřky hrom. Ale řev letek letících nízko nad zemí působil, jako by burácení hromu neutichalo, ale blížilo se, sílilo, tvrdlo, až z něj byla jedna velká stupnice hluku.

Mohlo být po jedenácté, když letadla odletěla. A rozhostilo se ticho. Těch pár lidí, kteří přežili, leželo. Děti neplakaly, ranění nesténali, protože ticho bylo silnější. Nějakou dobu mělo ticho takovou sílu, že nikdo ani nepípl. Konečně začali vstávat, opatrně, protože se báli toho, jaký svět uvidí, až se vztyčí. Nejdřív pohlédli na nebe – bylo prázdné. Pak se rozhlédli kolem sebe – a nepoznávali, co vidí. Podle čeho se dá poznat nic? Nezůstalo totiž nic, vypálené údolí, na dně zuhelnatělé, dohořívající trámy. A několik komínů, které to přečkaly.

Až poté se z úst přeživších rozlehl společný pláč, společný křik.
/…/

Spálit takovou vesnici, jako byly Sochy, bylo jako nic. Dřevěné domky s doškovými střechami – co má být? Nějací špinaví podlidé, prosťáčci v podvesnicích, které je potřeba vyhladit, havěť z Východu. Podobná argumentace působila o půl století později ve Rwandě, až na to, že tam Hutuové za havěť označovali Tutsie, lidi všeobecně pokládané za inteligentnější, vzdělanější a paradoxně i antropologicky dokonalejší. Takže hmyz je hmyz, dá se za něj označit každý, když o tom propaganda rozhodne…

Sochy nebyly bohatá vesnice, nebyly jako Oradour nebo Lidice, kde měli dlážděné chodníky. I když jsem našla i obrázky vesnice u Lublinu, kde byly kamenné ulice i chodník (ta ves také shořela). Patrně se německým vojákům lépe zapalovaly dřevěné chalupy pokryté slámou, protože jim nepřipadaly jako architektura. A stejně jim chudí lidé ve skromném oblečení ani nepřipadali jako lidé. Mnohem snáz se střílí do bytostí definovaných jako něco jiného než je ten, kdo střílí. Definici Slovanů je učili na školení, takže to měli správně poskládané. Hierarchie byla seřazená neobyčejně podrobně a Slované vůbec nestáli na nejnižší příčce žebříku. Tu zaujímali samozřejmě Židé, všichni Židé jako jeden muž, intelektuálové i krejčí, muzikanti i rabíni, krásné ženy i ošklivé žebračky. Oni vlastně snad ani na žebříku lidskosti příčku vůbec neměli, představovali hnůj této země.
„Pane, nezabíjej nás, jsme nevinní," volali vesničané před hlavní. Klekali, líbali boty. Zlo mělo pořádné boty. Ve které bylo to ďábelské kopyto? V té, která kopala do lidské hlavy. Taková feudální scéna se objevila ve zprávách mnoha vesnic.

„Pane, jsem nevinný, nezabíjej. Pane, čím je vinno to dítě?! Nezabíjej…“ – i v Sochách to volali.
/…/

Zapomeň. Raději už zapomeň. Dobře děláš, že ztrácíš vzpomínky, jedno po druhém mizejí jména. Vyhasínají obrazy na vnitřních obrazovkách, vypálily se. V mozkovém kinosále je pořád tišeji… Už se nevrháš nahoru – dolů, neupadáš do bezradné melancholie a nepochopitelných zuřivostí kvůli změnám. Jsi stále spokojenější, vyrovnanější. Odcházíš, maminko. Zůstává smíření.

A já zůstávám. Přivlastnila jsem si tvůj příběh, mami, tvou apokalypsu. Krmila jsi mě jí, když jsem byla malá, po ždibcích, po troškách, abys mě úplně neotrávila. Ale pomalu se rozpínala. Mám ji v krvi. Desítky let mi zastiňovala obraz světa. Dnes je jí ve mně možná víc než v tobě. Celý život jsem nežila, protože jsem čekala válku. Tohle už dál nechci…

A co mám s tím naším příběhem dělat teď? Moje děti ho nechtějí.

Vložím ho do těsných vět, do uzavřených odstavců. Aby už nebyl vidět ani kouř, ani ohnivé jazyky, ani slzy. A aby sis ho nemusela s sebou brát na onen svět. Nakonec napíšu slovo:

Konec.

POST SCRIPTUM.
Uspořádání masakru

První dům, Mielnikowých – všechno vypáleno, zahynuli rodiče a dvě mladičké uprchlice z Józefowa. Zachránili se Zbyszek (dvanáct let) a Tadzio (deset let). Rok po požáru zabila Zbyszka mina v lese.

Druhý dům, Obszyńských, vypálený, muži zabiti, zůstaly ženy a šest malých dětí, od roku do dvanácti let. Třetí dům, Józefa Cielici – část dětí už ve vlastním manželství, ostatní odvezeny na nucené práce do Německa. Dům spálen, majitel zabit.
/…/

Osmdesátý pátý dům, Stanisława Skóry – vypálen, zabiti otec a dva vyhnanci z Velkopolska (otec se synem, Gzikovi se jmenovali, byli pochováni v jednom hrobě s hospodářem). Zachránila se mladá matka s chlapečkem.

Osmdesátý šestý dům, Franciszky Chomové – vypálen, zabiti vyhnanci, kteří tam našli přístřeší, a její matka. Ona se dvěma holčičkami zůstala.

Osmdesátý sedmý dům, Grabiasiových – spálen, zabit otec, tři děti a matka přižily.

Osmdesátý osmý dům, Skórových, Michałových – všechno vypáleno, otec, matka a tři děti zabiti. Zachránil se jeden malý synek, Lencio.

Zdroj: Anna Janko: *Mała Zagłada. Wydawnictwo Literackie*, Kraków 2015, česky JANKO, Anna. P*amatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice.* Překlad Petruška Šustrová. Vydání první. Ostrava: PANT, 2017. 173 stran. Moderní dějiny. ISBN 978-80-906778-2-1.

SOUBOR DOBOVÝCH I SOUČASNÝCH FOTOGRAFIÍ

Nacisté přesidlují polské obyvatelstvo v okolí města Zamość.

Zničená polská vesnice Sochy v červnu roku 1943.

Hořící dům v polské vesnici Michniów vypálené během tzv. „pacifikace“ 12. - 13. července 1943 – masakr 204 obyvatel (102 mužů, 54 žen a 48 dětí).

Poprava šesti polských venkovanů ve vesnici nedaleko Radomi, okupované Polsko, 1943.

Fotografie pořízená po „pacifikaci“ vesnice Sochy 1. června 1943. Německý Wehrmacht vesnici obklíčil, vojáci ji vypálili a zavraždili 183 obyvatel.

Památník obyvatelům vesnice Sochy zavražděným během německé „pacifikační“ 1. června 1943 na místním hřbitově.

Památník nad hromadným hrobem obětí nacistického masakru ve vesnici Michniów.

INTERNETOVÉ ZDROJE:

http://martyrologiawsipolskich.pl
https://pl.wikipedia.org/wiki/Powstanie_zamojskie
https://pl.wikipedia.org/wiki/Aktion_Zamo%C5%9B%C4%87
https://en.wikipedia.org/wiki/Pacification_actions_in_German-occupied_Poland
https://pl.wikipedia.org/wiki/Dzieci_Zamojszczyzny
http://www.aspress.com.pl/sochy/
https://www.respekt.cz/tydenik/2013/48/geografie-krvavych-zemi
https://cs.wikipedia.org/wiki/N%C4%9Bmeck%C3%A9_zlo%C4%8Diny_v_Polsku_za_druh%C3%A9_sv%C4%9Btov%C3%A9_v%C3%A1lky

LITERATURA K TÉMATU:

Teresa Ferenc: Wypalona dolina. Czytelnik, Warszawa 1979
Anna Janko: Mała Zagłada. Wydawnictwo Literackie, Kraków 2015, česky PANT, 2017 (JANKO, Anna. Pamatuješ, mami?: příběh jedné vyhlazené vesnice. Překlad Petruška Šustrová. Vydání první. Ostrava: PANT, 2017. 173 stran. Moderní dějiny. ISBN 978-80-906778-2-1.)
Józef Fajkowski: Wieś w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1972
Józef Fajkowski, Jan Religa: Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej 1939–1945. Wydawnictwo Książka i Wiedza, Warszawa 1981
Julian Grudzień. „Polacy wypędzeni“ (PDF). Dzieci Zamojszczyzny. Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej, Pamięć.pl. 5 (40) 2004

Agnieszka Jaczyńska. Aktion Zamosc (PDF). Pamięć.pl Nr 8/2012
Grzegorz Motyka; Zygmunt Mańkowski; Tadeusz Pieronek; Andrzej Friszke; Thomas Urban (2003). „Polacy wypędzeni". Wojenne dzieciństwo. Losy dzieci polskich pod okupacją hitlerowską" OBEP IPN Łódź. Zamość: Institute of National Remembrance, Biuro Edukacji Publicznej: 1–24. Retrieved 17 August 2015.
Julia Rodzik. Wojenne losy dzieci Zamojszczyzny (świadectwa), Zamość: Zakład Poligraficzny, 2007
Janusz Piekalkiewicz. Polské tažení: Hitler a Stalin rozbíjejí Polskou republiku. Praha: Naše Vojsko, 2007

ZDROJE FOTOGRAFIÍ:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Wysiedlanie-Zamojszczyzna.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Pacification_of_Michni%C3%B3w.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Polish_farmers_killed_by_German_forces,_German-occupied_Poland,_1943.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sochy_massacre_(aftermath)_01.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mauzoleum_Michni%C3%B3w_01_ssj_20061227.jpg
http://www.aspress.com.pl/sochy/